

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ У ПОЛЬЩІ (1919–1926 рр.)

Висвітлено українську проблему в діяльності польських урядів «досанаційного» періоду, підходи різних політичних сил Другої Речі Посполитої до вирішення українського питання. Визначено головні урядові та політичні чинники Польщі, які впливали на українське питання в державі. Зосереджено увагу на українській проблематиці в місцевому самоврядуванні, школі та ін.

Ключові слова: *Польща, українське питання, історико-правові засади, самоврядування, національна школа.*

Постановка проблеми. Національно-державна політика Польської держави здійснювалася в складних умовах, що було обумовлено повоєнною системою Версальських договорів, яка ще з початку містила гострі протиріччя. Особливо складною залишалася проблема нових кордонів і прав національних меншин, насамперед українців Галичини і Волині, які після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. опинилися у складі новоутвореної Другої Речі Посполитої. На початку 1920-их рр. українську проблему польським урядовим чиновникам доводилося вирішувати, зважаючи на зовнішній аспект – потужний український еміграційний рух та його опосередковану підтримку європейськими державами. Зважали поляки також і на український національний рух, який, хоча і на стадії затухання, продовжувався у Східній Галичині та Західній Волині.

Стан дослідження. Проблема національної політики Польської держави та українського питання зокрема стала предметом аналізу українських і польських дослідників – С. Красівського [1], М. Кугутяка [2], С. Кульчицького [3], І. Соляра [4], Б. Й. Тищика [5], Т. Броварека і Г. Хамупчака [6], М. Папежинської-Турек [7] та Р. Тожецького [8] та ін. Однак обсяжна історіографічна база залишає місце для вивчення особливостей розвитку українського питання в першій половині 1920-их рр.

Мета статті полягає у тому, щоби відтворити історико-правові аспекти і трактування українського питання польськими офіційними чинниками, і висвітлити практичні аспекти національної політики Польщі на «досанаційному етапі».

Виклад основних положень. Основним змістом процесу формування політики Другої Речі Посполитої в українському питанні була дискусія про національний та багатонаціональний характер Польської держави. У цій полеміці шовіністичний табір – Народно-національний союз (ННС) і Християнсько-національна партія праці (ХНПП) – пропагував інкорпоративне приєднання східних окраїн, унітарний устрій Польської держави та національну асиміляцію українського населення. У своїй політиці національний табір спирався на підтримку частини консервативних кіл – Християнсько-національну партію (ХНП) і Християнсько-національну землеробську партію (ХНЗП), які утворювали поміркований табір і входили до об'єднаного блоку правих сил – Християнського союзу національної єдності («Хєни»).

Рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р., яке санкціонувало анексію західноукраїнських земель і зводило українське питання до рангу внутрішньої проблеми Польщі, стало каталізатором для спроб реалізації ендеками доктрини національної держави. Висувалося гасло створення уряду польської більшості, тобто усунення національних меншин від впливу на державну політику. На цій основі здійснювалося зближення «Хєни» з партією заможного селянства – Польською народною партією «П'єст» (ПНП-П), яка прагнула шляхом колонізації західноукраїнських земель та усунення місцевого населення від участі в аграрній реформі вирішити земельне питання польського селянства.

Політику блоку «Хєно-П'єст» в українському питанні у 1923–1926 рр. дослідник М. Генік поділяє на три етапи. Радикалізація національного руху, створення блоку «Хєно-П'єст» та приход до влади сформованого ним кабінету В. Вітоса становлять суть першого етапу. Політика уряду «Хєно-П'єсту» спрямовувалася на бездоганну реалізацію принципів Лянцкоронського пакту. Було заблоковано заходи попереднього позапарламентського кабінету В. Сікорського в справі адміністративних реформ і політичної амністії, які планувалися з метою зниження гостроти міжнаціональних антагонізмів. З метою пришвидшення «органічного злиття з землями корінної Польщі» націоналісти активізували діяльність Польського товариства опіки над східними кресами (ПТОНСК), яке проголошувало своїм завданням «зміцнення польського елемента всіма засобами культурного і суспільного впливу [9, с. 6]. Засуджуючи курс національної політики «Хєно-П'єсту», орган соціалістів «Robotnik» зазначав, «ендеція йде на крес з гаслом, що там немає (...) українців (...), що маса місцевого населення – це тільки етнографічний матеріал, який всіма засобами і якнайшвидше треба змусити до полонізації» [10, с. 193].

Політика українізації в УСРР і посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях теж вимагала застосування інших методів національної політики. Зміна зовнішньої і внутрішньополітичної ситуації актуалізувала дискусію у правоцентристському таборі про концепції політики в українському питанні.

Унаслідок розходжень із ендецією спостерігалась консолідація консервативного руху, що відображено і в поглядах на українську проблему. Ліберально-консервативний табір не схвалював радикалізм дій націоналістів на «східних кресах», закликав: «Повернім, бо буде погано, бо не втримаємо» [11, с. 3].

Неможливість цілковитої реалізації принципу національної держави і зміни у партійно-політичній системі Польщі та на міжнародній арені зумовили модифікацію програмних засад ендеції. Окремі діячі ННС (С. Грабський, Є. Гертих, В. Вакар та ін.), побачивши безперспективність і шкідливість тотальної дискримінації, намагалися переконати шовіністичний табір у необхідності зміни національної програми і політики.

Зміст українсько-польських відносин визначався і переговорами на Святоюрській горі у Львові 1921 р. У серпні цього року відбулися таємні переговори між представниками обох сторін. Українців представляв Тит Войнаровський. Він зазначав, що поляки обіцяли Східній Галичині широку автономію, лише закордонні справи і військо могли бути спільними; галицький уряд очолять українці, а поляки будуть їхніми заступниками; польсько-український договір мав бути затверджений в Лізі Націй. Представник варшавського уряду М. Лось наполягав на тому, щоб український провід припинив завдавати клопотів Польщі на міжнародній арені, тоді «... може рахувати, що збудує будучність своєму народові на засадах європейської і християнської цивілізації...» [12, с. 218]. Однак тодішній міністр закордонних справ Польщі Скрімут зазначав, що це була «неофіційна розмова».

Після укладення Ризького договору влітку 1921 р. А. Шептицький вирушає до Риму з метою підтримки справи незалежності українського народу, насамперед неприєднання Східної Галичини до Польщі. Польська розвідка постійно аналізувала його діяльність за кордоном. Боячись його впливу, польські власті арештували хворого Митрополита на польсько-чеському кордоні 1923 р., і тільки втручання варшавського нунція зумовило його звільнення з-під арешту і повернення до Львова [13, с. 151].

Із завершенням польсько-української війни розпочинається дипломатична боротьба на міжнародній арені. Польський уряд шукав

різні способи для остаточного вирішення питання Східної Галичини на свою користь. У червні 1921 р. на засіданні католицьких єпископів у Кракові було вирішено провести в найближчий час спільний з'їзд із греко-католицькими єпископами, де мали обговорюватися питання про подолання незгод, усунення конфліктів, що стало б основою польсько-українського порозуміння. Подібну думку висловив Г. Хомишин у розмові із Станіславівським воєводою Юристовським у грудні 1921 р. Єпископ вважав, що на подолання польсько-українських протиріч у Східній Галичині вплинули б порозуміння між польськими та українськими єпископами. Поштовхом до цього міг слугувати їхній спільний з'їзд, який би вплинув на церковних служителів і вірян. Однак, як зазначав Г. Хомишин, пропозиція повинна ініціюватися папським нунцієм у Варшаві [14, с. 153].

Ідея з'їзду не була втілена Ю. Більчевським. У листі до Міністерства в справах релігії він зазначав, що, на відміну від Г. Хомишина, який готовий взяти участь у з'їзді, перемишльський єпископ Й. Коциловський і генеральний вікарій львівської митрополії О. Бачинський, який заступив на час відсутності А. Шептицького, інтерес до з'їзду не виявили. «Ненависть греко-католицького духовенства до нас велика, – акцентував Більчевський. – Треба, щоб руський клір втратив надію на здобуття власної держави, і краще на невеликий період часу стриматись від проведення з'їзду до часу остаточного вирішення питання про східні кордони» [14, с. 153].

1922–1923 рр. польсько-українське порозуміння неодмінно ініціювалося середовищем польських правлячих кіл, представлених переважно ендеками і консерваторами. Вони прагнули домогтися задовільного врегулювання українського питання, щоб отримати від Антанти підтвердження мандату на збереження у складі держави західноукраїнських земель. Після численних, переважно таємних, контактів із галицькими українськими політиками і у Львові (Міжпартійна Рада), і в еміграції (диктатор Є. Петрушевич), польський уряд консерватора Ю. Новака влітку 1922 р. домігся проведення через Сейм низки законів, серед яких першочергове значення мав закон про засади воєводського самоврядування. Закон зобов'язував упродовж двох років запровадити елементи територіальної автономії у Східній Галичині, створити український університет. Підкреслимо, що на ці рішення польські урядові кола погодилися односторонньо, оскільки усі переговори з українськими політиками зайшли у безвихідь (зокрема і таємні зносини представників уряду В. Сікорського з українськими діячами у 1922–1923 рр.) [15, с. 157–158].

Рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини під суверенітет Польщі звело нанівець сподіванням галицьких політиків на розв'язання проблеми західноукраїнських земель відповідно до їхніх планів і призвело до глибокої кризи їхньої орієнтації. Українське політичне середовище поділилося на два табори – «непримирених», що обстоювали позиції невизнання польської окупації Східної Галичини і продовження боротьби до «переможного кінця», та «реалістів», які виступали за пошук умов обмеження українського життя у складі Польщі. Остання орієнтація була поширена, – вважає професор Л. Зашкільняк, – серед низки керівних діячів Української народно-трудової партії (УНТП), згодом УНДО – В. Охримовича, М. Струтинського та інших, а також українських консерваторів, пов'язаних із греко-католицькою церквою [15, с. 158].

Непростою була загальна ситуація в освітній сфері, особливо у вищій школі вона ускладнювалося тим, що після Першої світової війни та польсько-української війни 1918–1919 рр. була знищена науково-технічна інфраструктура, на якій повинна ґрунтуватися школа. Інший чинник був пов'язаний з фінансовими труднощами Польської держави, господарською відсталістю, що не створювала умов для належного фінансування освітньої галузі.

Проблема мала і політичний підтекст. Польська влада намагалась ліквідувати україномовні школи, замінюючи їх утравкістичними, а у місцях компактного проживання польського населення створювалися лише польські школи.

Особливо складною була ситуація із українською освітою середньої ланки – гімназіями та вчительськими семінаріями, що було пов'язано із слабким державним фінансуванням.

На місцях мовні закони влада дуже часто трактувала по-своєму, намагалась зайняти у виборі мови навчання «серединний» варіант, що означав масове утворення «утравкістичних» шкіл замість українських. Таке трактування закону було результатом чиновницького свавілля. Особливо це відчувалося під час проведення т. зв. плебісцитів – опитування батьків щодо мови навчання їхніх дітей.

Ще одна проблема була пов'язана з «годинниковим» наповненням програми, тобто кількістю учбового часу на вивчення української мови відповідно до певних класів навчання [16, с. 260].

Щорічні плебісцити, в яких батьки певного шкільного округу висловлювались щодо мовних питань, призводили до суперечок з адміністрацією, загострювали взаємини українців із поляками.

Під час проведення плебісцитів усі українські культурно-просвітні інституції мобілізували населення для участі в цих опитуваннях. З українського боку до цієї справи також активно долучалися політичні партії та місцеві газети.

Під час шкільного плебісциту 1925 р. було подано 116 тис. декларацій на 163 тис. дітей шкільного віку з вимогою рідномовної школи, але чимало українських шкіл у Галичині та на Волині стали польськими або утравквістичними [17, с. 205].

Полонізації зазнавали й українські середні школи – державні та приватні. На початку 20-х рр. у Східній Галичині було дві українські і вісім утравквістичних учительських семінарій, а також шість гімназій та українські класи при польських гімназіях у Стрию і Березанях*.

Шкільна реформа від 31 липня 1924 р. та наступні урядові розпорядження завдали відчутного удару середньому українському шкільництву. В Законі про шкільну реформу вказувалося, що на теренах Львівського, Станіславівського, Тернопільського, Волинського і Поліського воєводств створюватимуться тільки двомовні державні вчительські семінарії, а існуючі окремі гімназії з польською й українською мовами викладання об'єднуюватимуться в одну двомовну.

«Закон Грабського» і пов'язані з ним заходи уряду (шкільні плебісцити, переслідування вчителів) спричиняли значне погіршення українсько-польських відносин. Про це зазначали не лише українці, але й представники влади. Так, у листі до міністра освіти керівник кураторії наголошував, що «постійне перебування в атмосфері мовної боротьби матиме негативний моральний вплив на учнів, не сприятиме громадському вихованню» [18, арк. 113].

Висновки. Українське питання було стержневим у національній політиці Польщі в першій половині 1920-их рр. Польські урядові чинники у виборі доктрини національного державного будівництва обирали концепцію побудови унітарної держави, тому прагнули усунути українців від участі у суспільно-політичних процесах державного самоуправління, українську школу та ін.

1. Красівський О. За українську державу і церкву / О. Красівський. – Львів, 1995. – 85 с.

2. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

* На Волині, Холмщині і Поліссі українських державних середніх навчальних закладів взагалі не було.

3. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький // Україна крізь віки. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 11. – 336 с.
4. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І. Соляр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 356 с.
5. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.
6. Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995 / T. Browarek, H. Chałupczak. – Lublin, 1998. – 357 s.
7. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926 / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. – 359 s.
8. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków, 1989. – 389 s.
9. Rzeczpospolita. – 1923. – № 257. – 20 września.
10. Геник М. Політика «Хено-Пясту» в українському питанні (1923–1926) / М. Геник // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 193.
11. Broni o kresy // Trybuna Robotnicza. – Lwów, 1924. – № 64. – 16 kwietnia.
12. Гаврилів І. Спроби «нормалізації» українсько-польських відносин у 30-х роках / І. Гаврилів, І. Пилипів // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 218.
13. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин (перша чверть XX ст.) / Г. Гладка // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 151.
14. Красівський О. Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918–1923 рр.) / О. Красівський, І. Пилипів // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 153.
15. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / Л. Зашкільняк // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 157–158.
16. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drudiej Rzeczypospolitej. 1922–1926 / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979.
17. Грицюк Ф. Політика польської влади щодо українського шкільництва в міжвоєнний період / Ф. Грицюк // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 204–205.
18. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2 сч., оп. 1, спр. 369.

Турчак А. В. Историко-правовые основы деятельности польских правительств в решении украинского вопроса в Польше (1919–1926 гг.)

Рассматривается украинская проблема в деятельности польских правительств «досанацийного» периода, подходы различных политических сил Второй Речи Посполитой к решению украинского вопроса. Определены главные правительственные и политические факторы Польши, которые влияли на украинский вопрос в государстве. Сосредоточено внимание на украинской проблематике в местном самоуправлении, школе и др.

Ключевые слова: Польша, украинский вопрос, историко-правовые основы, самоуправление, национальная школа.

Turchak O. V. Historical and legal bases of the Polish Governments activity on Ukrainian question in Poland (1919–1926)

The article elucidates the Ukrainian problem on the Polish governments' activity of the «presanation» period. The main governmental and political factors of Poland which influenced on the Ukrainian question in the state are determined. The attention is focused on the Ukrainian range of problems in the state. It is determined that the main factor which influences on the formation of the Polish policy in the Ukrainian question has been the discussion on the national and international character of the country. National democratic parties of Poland propagandized incorporative joining of «eastern outskirts» (the lands populated mainly by the Ukrainians), supported unitary mode of state that leads to the national minorities assimilation. The Board of Ambassadors decision from March 15, 1923, which sanctions annexation of western Ukrainian lands, led the Ukrainian question to the grade of Polish internal problem and became the catalyst to the state national doctrine realization by democrats. The slogan of the Polish majority government was pulled out due to the before mentioned decision. That meant that the national minorities were dismissed from the influence on the state policy. On that bases was held the rapprochement of «Khena» with the party of solvent peasantry – The Polish national party «Piast» (PNP-P) which wanted to solve the land question of the Polish peasantry through the colonization of western Ukrainian lands and removal of the local population from the agrarian reform participation.

The Polish policy was aimed on the national assimilation of the Ukrainians and performed through the removal of the national minorities from the influence on public policy, removal of the local Ukrainian population in 1920 th from the participation in the agrarian reform, that created advantages to the Polish minority. The attention is concentrated on the Ukrainian range of problems in the local selfgovernment, school and others.

Key words: Poland, Ukrainian question, historical and legal bases, self-government, national school.

Стаття надійшла 18 квітня 2014 р.